

Spolia

Af Søren Vadstrup
oktober 2020

Teatro di Marcello i Rom

I europæisk arkitektur er det ikke ualmindeligt, at man *genbruger* tidligere – og også tidligere *tiders* - bygninger til nye formål – enten i form af bygningerne selv, der kan indgå i nye konstruktioner på forskellige måder, eller som udtagne byggematerialer til genbrug.

Dette skete eksempelvis allerede i middelalderen med f.eks. *Teatro di Marcello* i Rom, hvor der i tidens løb blev opført beboelseshuse på og i det antikke amfiteater. Talrige andre eksempler, før og efter, kan nævnes, ja dette 'genbrugssystem' af materialer og bygninger, er nærmest reglen frem for undtagelsen i europæisk bygningskultur.

Teatro de Marcello i Rom – 'stukket' af Giovanni Battista Piranesi i 1752. Man ser hvordan det halvrunde, antikke Amfiteater her er udnyttet til boliger mm – som en helt naturlig udvikling.

Spolia

Romerne havde et udtryk for dette, nemlig *spolia* - pluralis på latin af *spoliare/ spolium* = huder/ skind, flået af skudte dyr, beslægtet med græsk 'spolás' = dyrehud, og i overført betydning også brugt om 'bytte'/krigsbytte, plyndret fra fjenden (f.eks. våben og rustninger). ⁱ

I Rom taler man ligefrem om de '11 spolia-kirker', der er bygget 'oven på' de antikke templer eller termeanlæg: Lateran-baptisteriet, Sant' Agnese, San Clemente, Santa Costanza, San Giorgio in Velabro, San Lorenzo fuori le Mura, Santa Maria in Cosmedin, Santa Maria in Trastevere, San Nicola in Carcere, Santa Sabina, Santo Stefano Rotondo. ⁱⁱ

Men ordet 'spolia' er herefter gået ind i de fleste europæiske sprog med en noget tvetydig betydning. Eng.: spoil = bytte, rov. Fransk: spolier = udplyndre. Men i begge sprog også i overført betydning: spolere, ødelægge, 'forkæle'. På dansk har vi kun den sidste betydning i form af ordet 'spolere', lig med at 'ødelægge', via engelsk 'spoil' og den overførte betydning af at 'plyndre', fra latin. Men inden for *forskningen* betegner 'spolia' på dansk, noget langt mere positivt, nemlig et projekts videnskabelige eller ligefrem konkrete, nyttiggjorte, 'udbytte' (videnskabeligt spolia). ⁱⁱⁱ

Inden for arkitekturen, og måske specielt for os, der arbejder med at restaurere, genanvende og transformere eksisterende bygninger, vil det derfor være oplagt at benytte denne 'positive' betydning af det latinske udtryk 'spolia', der går helt tilbage til den samme brug i antikken:

I: 'Et arkitektonisk fragment, typisk fra en ældre bygning, der er taget ud af den oprindelige sammenhæng og genbrugt i en anden bygning eller kontekst'. ('fragment spolia', se herunder)

II: 'Eksisterende bygninger eller bygningsdele, der skjult eller synligt indgår som genbrug i nye eller transformerende bygninger'. ('antikvarisk spolia' se næste side)

III: 'de tilbageværende, oprindelige elementer i en eksisterende, en restaureret eller en transformeret bygning' ('overleveret spolia') ^{iv}

Jeg vover mig også herunder ind på begrebet 'immateriel spolia', men det skal der nok arbejdes lidt mere med for at definere.

I: Fragment spolia:

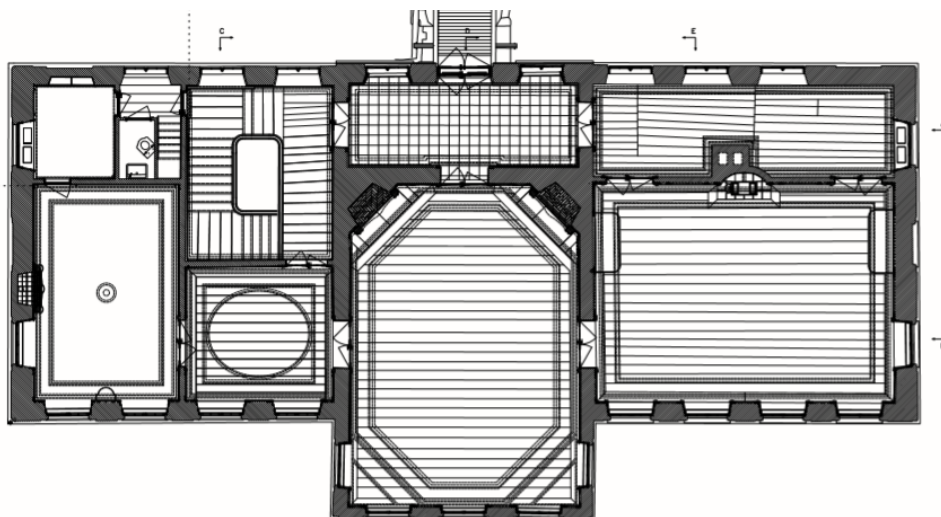
Såkaldt 'terningkapitæl' fra en middelalderlig granitkirke, vendt på 'hovedet' og anvendt som 'haveskulptur' i parken på Hald Hovedgård ved Viborg – sammen med en sten-sætning bestående af andre udhuggede, profilerede elementer fra for længst nedrevne granitstenskirke på egnen.

Faktisk er det en meget smuk oplevelse, at møde denne ca. 750 år gamle, helt enkelt og udsøgt detaljerede sten-skulptur på denne måde. Men sørgeligt at den oprindelige kirke, hvor denne spillede en vigtig rolle, skulle 'lade livet'.

Hald Hovedgård går selv til bage til middelalderen, men den hovedbygning, vi ser i baggrunden er fra 1770-erne.

Marienlyst slots spolia

I Danmark har vi langt tilbage i arkitekturhistorien mange eksempler på 'spolia' i de to første og mest oprindelige betydninger. Alligevel er det 'klassiske' eksempel N-H Jardin's ombygning og transformation i 1760 af Fr. II's og senere kongers lystslot/lysthus 'Lundehaven' i Helsingør til det Marienlyst slot, vi ser i dag. I dette indgår den 170 år ældre renæssancebygning direkte som slottets fremspringende midterrisalit, inklusive murværk, buer, vinduer og ruminddelinger m.v., men mesterligt ombygget og nytiggjort - og næsten totalt skjult - af Jardin til den nuværende klassicisme.

II: Antikvarisk spolia

Marienlyst Slot. Den oprindelige 3 fags bygning på stedet, 'Lundehave' fra 1588, ses tydeligt som husets 'spolia' i midten på plantegningen. I 1760 tilføjede Jardin fire fag i begge sider, og skabte en ny, meget harmonisk, klassicistisk bygning. Opmåling Kunstakademiets Arkitektskole 2019.

Fr. II's lysthus/lystslot og 'udkikstårn' fra renæssancen, havde allerede da udnyttede fundamentene, kældrene og murestenene fra et endnu ældre middelalderligt, katolsk gråbrødre kloster på stedet. Et tredobbelt spolia, der ikke er ukendt i dansk bygningskultur. Jardin 'genbruger' også designet på søjlekapitæler, gesimser og buestik fra antikkens græske og romerske templer, som en slags 'indirekte' eller 'immateriel spolia'. ▼

Immateriel spolia

Mindre kendt er det nok, at de danske middelalderlige frådstens-, granit- eller teglstenskirker fra 1100 – 1300-tallet, i mange tilfælde blev bygget 'oven på' ældre 'gudehuse', oprindeligt hedenske, senere kristne, af træ, i landsbyerne, der ofte lå oven på opkastede jordhøje fra stenalderen, bronzealderen eller jernalderen. Man kan se, at de nye og større stenkirker tit har 'omkranset' trækirkerne, der således har været i brug, mens man byggede stenkirken. ^{vi}

I Skt. Jørgensbjerg kirke ved Roskilde, oprindeligt viet til og opkaldt efter Skt. Clemens, de søfarendes helgen, har frådstenskirken fra 1070 oven i købet samme form og flere detaljer, fælles med de stavkirker, man har spor efter fra denne tid – og flere af de endnu stående stavkirker i Norge fra 1200-tallet – bl.a. de bærende, kraftige rundstammer i hjørnerne, og midt på langsiderne. Så Skt. Jørgensbjerg kirke er et eksempel på en *immateriel spolia* via bestræbelserne på at se ud som de tidligere stavkirker, men nu i et helt nyt materiale, frådsten.

Sankt Jørgensbjerg kirke ved Roskilde er én af de ældste eksisterende stenkirker i landet, bygget ca. 1040, men ombygget udvidet ca. 1070. Frådstenskirken, bygget af det nærværende forekommende kildekalk, har kraftige, runde hjørner, som om den skal forestille en 'stavkirke'.

Her ses Sankt Jørgensbjerg kirkes 'stavkirke-hjørner' sammenlignet med en rekonstruktion af stavkirken i Hørning i Jylland, bygget ved Moesgård Museum – ud fra det fundne, dekorerede 'hammerbånd' ('Hørningplanken'), udgravede spor i den nuværende kirke efter stavkirken, samt konstruktionen af norske og svenske middelalderlige stavkirker.

Stilefterligning

Palazzo Strozzi i Firenze opført 1490

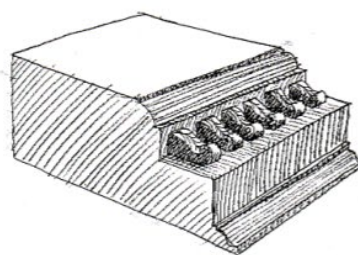
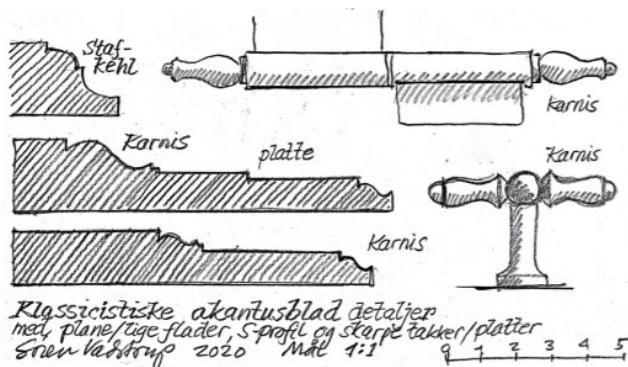
Storegade 12 i Sorø, lige ud til Torvet, er Palazzo Strozzi i Firenze i miniformat

Denne form for immateriel, eller stilmæssig, spolia/genbrug har vi også mange senere eksempler på i dansk arkitektur. Stilarterne klassicismen, senklassicismen og historicismen lader ikke Skt. Jørgensbjerg kirke noget tilbage i forhold til trangen til at imitere fortidens bygninger – også i helt andre materialer.

J. D. Herholdts nu nedrevne Nationalbanks (1865-70) lighed med Palazzo Medici-Riccardi i Firenze er velkendt, men i mange andre bygninger fra denne tid genfinder man facadekoncept, vinduer og vinduesdetaljer fra Micellangelos Palazzo Farnese i Rom.

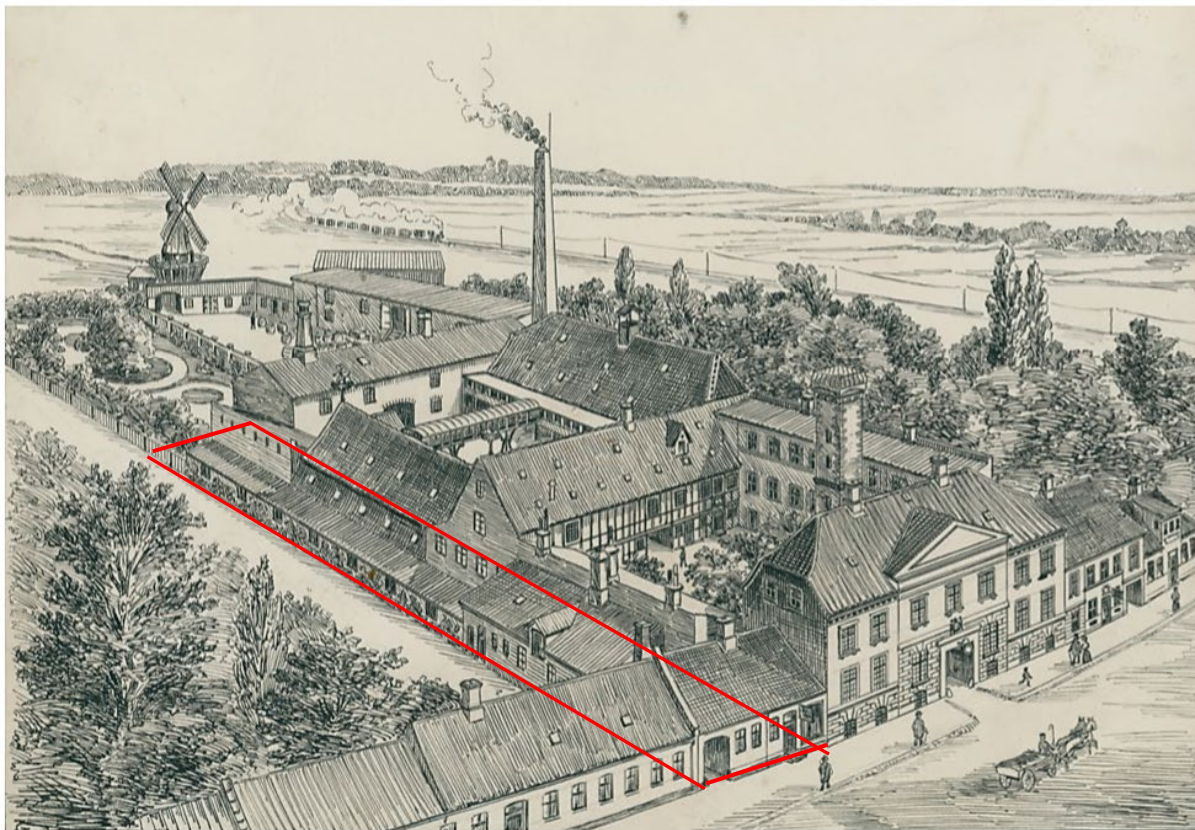
Læs også min artikel om 'Akantusbladet i dansk bygningskultur', hvor bladet fra en plante, der stort set kun gror ved Middelhavet, men via de Korinthiske kapitæler m.m. på de græske og romerske templer, 'genbruges' i dansk – og europæisk – arkitektur, i stort set alle materialer og udformninger. På denne tegning i træ, jern, messing og sandsten. **vii**

Tandsnit-gesims og corniche-gesims vendt på hovedet – set fra stenhuggerens arbejdsvinkel.

Spolia og Faaborg Museum

Da arkitekten Carl Petersens i 1915 skulle opføre en ny udstillingsbygning i Faaborg til de lokale 'fynbo-malere', i dag Faaborg Kunstmuseum, var én af opgaverne at udnytte det sammensurium af lager- og fabriksbygninger for 'Dansk Vin- og Konserverfabrik', der lå på grunden bag Mads Rasmussens hovedbygning, 'Konservergården'. Disse er f.eks. gengivet i fugleperspektiv i denne tegning fra 1905, 10 år før ombygningen. ^{viii}

Hvis man får øje på denne sammenhæng, ser man pludselig hvor mange bygninger fra fabrikkens tid, der indgår i Carl Petersens museum, indenfor de røde streger, og dermed findes endnu – som ydermure, som fundamenter, som grundform og som tage, tagformer og vindueshuller. ^{ix}

Spolia = genbrug og transformation

Dette er i virkeligheden en meget grundlæggende dansk tilgang til mange ombygnings- og restaurerings-opgaver på eksisterende bygninger, der ikke kun sker af økonomiske grunde, men i et større perspektiv også som en anerkendelse af og et ønske om at bevare og videreføre en historie-fortællende dimension ved det nye museumsbyggeri. Både som inspiration og som *spolia*.

Det er i hvert fald tilfældet med Marienlyst slot, hvor økonomien antagelig ikke har spillet nogen rolle, men hvor det næppe har været uden betydning for Jardin, der kom direkte til Danmark i 1754 efter 4 års ophold i Rom, at munkesten fra det nedrevne, middelalderlige Gråbrødrekloster på stedet, tydeligvis indgår som *spolia* i renæssancebygningens murværk, fuldstændigt som man ser det i Rom. Oven i købet malet op som store, imiterede 'romerske' stenkvadere i renæssancen. Nu sidder dette murværk skjult bag et tyndt træpanel fra klassicismen.

Man kunne kalde det en 'ny' immateriel dimension ved Carl Petersens *nyklassicisme*, at den på dette område træder direkte ind i antikkens ånd og syn, i lighed med den 'ægte' klassicist Jardin, og ser et steds *spolia*, grundsubstans, som en væsentlig historisk kvalitet, der –skjult eller synligt – bevidst eller ubevidst, bør videreføres i den nye bygning.

Et projekt til en ny omdannelse af Faaborg Museum, bør på alle måder videreføre dette syn, disse holdninger og disse metoder, i forhold til de nuværende bygningers *spolia* – idet de jo også giver en ny historisk og immateriel dimension til begreberne 'genbrug' og 'transformation'.

III: Overleveret spolia – i stedet for 'originalitet'

Udtrykkene *original*, *originalitet*, *originalmaterialer* og *originalsubstans* bruges ofte på dansk i forbindelse med beskrivelsen af ældre bygninger samt ved restaurerings- og transformationsprojekter for disse. Disse udtryk er imidlertid af flere grunde meget diskutabelt, upræcise og uheldige at bruge, da de har store chancer for at blive misforstået. Begrebet 'overleveret spolia', forstået som '*de tilbageværende, oprindelige elementer i en eksisterende bygning*' kan måske bruges som et alternativ.

I 'Ordbog over det danske Sprog (ODS) har udtrykket 'original' to betydninger:

1: *Genstand eller fænomen der ligger til grund for en kopi, en efterligning, en afbildning, en senere udgave, en oversættelse el.lign.*

2: *Særpræget og evt. mærkelig eller latterlig person, undertiden brugt nedsættende*

Betydning nr. 2 kan vi vist godt se bort fra her, men betydning nr. 1 referer tydeligt til en situation, hvor man har to 'genstande', en original og en kopi. Eksempelvis et håndskrevet brev og en fotokopi af dette, et maleri, udført af kunstneren selv, og en efterligning osv. Det fremgår af denne definition, at en 'original' kun kan bestå af eet eksemplar, mens der sagtens kan være mange kopier.

Man kan ikke sige at det nye tømmer, der er skiftet ud i denne bindingsværksgavl, er **mindre 'originalt'** end det gamle. Men det oprindelige tømmer er tydeligvis mere vejrbit og autentisk, end det nye tømmer. Det gamle tømmer udgør bindingsværkets 'spolia' eller 'overleverede spolia' – mens de genbrugte mursten, gavlen bliver muret op med, mellem bindingsværket, eller eventuelt brug af genbrugstømmer, er 'fragment spolia'.

I ældre bygninger i Danmark, vil der kun meget sjældent forekomme, hvad man efter denne definition kunne kalde 'originaler'. Kun hvis der eksempelvis forekommer vægmalerier af kendte malere som i Johannes Larsens hus i Kerteminde. Næsten alt andet i bygningen, d.v.s. gulve, lofter, tapeter, almindelig vægmaling, døre, dørgreb, vinduer etc. - er enten masseproduceret på en fabrik eller produceret af håndværkere på et værksted eller på stedet, uden en egentlig 'original'. I en ældre bygning kan man derfor ikke sige, at en meget gammel bygningsdel er mere original end en nyere 'efterligning', f.eks. ved et vindue af træ eller af plastik.

Man kan langt mere præcist sige, at huset har bevaret sine *oprindelige* trævinduer, eller at de *oprindelige* vinduer er skiftet ud med nye af plastik. Men disse er for så vidt lige *originale*, da begge findes i mange ens udgaver. Så kun hvis man konkret sammenligner en unik i et eksemplar med en replika af denne, kan man tale om original og kopi. Ellers ikke. Hvis en bygning har fået en tilbygning for 50 år siden, eller mindre, er denne tilbygning vel ikke mindre 'original' end resten af huset?

Både på latin, fransk og på engelsk betyder 'original' (latin: *origo*) '*oprindelig*' på dansk, så det giver en meget bredere betydning end 'original' på dansk, der per definition altid refererer til en 'kopi', henholdsvis en ægte og en uægte genstand. Det samme gælder begreberne originalitet, originalmaterialer og originalsubstans.

Ved bygninger er det derfor mest præciserende at tale om bygningens 'oprindelige materialer' – som de første, ældste og mest basale i huset. Mit bud på et udtryk herfor har hidtil været: 'antikvarisk værdi' = en beskrivelse af, hvad der er ældst og oprindeligt i en bygning. Men man kunne faktisk også tale om, hvori og hvor husets '*overleverede spolia*', dets oprindelige materialer, består og befinder sig. ^x

NOTER

- i Ordbog over det danske sprog (spolere)
- ii Maria Fabricius Hansen: *Genbrugs kirker i Rom - når antik bliver til middelalder*. Aarhus Universitetsforlag. 2010
- iii Gyldendals Fremmedordbog, 1977 (spolia)
- iv Min formulering til en ny betydning på dansk af det latinske ord 'spolia', brugt ved bygningsbevaring.
- v Opmåling og bygningsarkæologisk undersøgelse (Analyse og Værdisætning) af Marienlyst Slot udført af studerende og lærere i forbindelse med en 'semesteropgave' på Kunstakademiets Arkitektskole i efteråret 2019 på Marienlyst slot. (upubliceret)
- vi Nationalmuseet: *Danmarks Kirker*, bl.a. Jelling, Hørning, Lisbjerg, Skt. Jørgensbjerg m.fl.
- vii Vadstrup, Søren: *Akantisbladet i dansk bygningskultur*. Kunstakademiets Arkitektskole 2020 Se: <https://www.bevardithus.dk/wp-content/uploads/akantus-4.pdf>
- viii Tegning af Peter Tom-Petersen i Hvidbjerg-Hansen og Heding (red): *I skøn forening. Faaborg Museum 1915*. Faaborg Museum 2015, side 72 (Faaborg Byhistoriske Arkiv)
- ix Vadstrup, Søren: *Nyklassicismen og Faaborg Museum*. Kunstakademiets Arkitektskole 2019 <https://www.bevardithus.dk/wp-content/uploads/NOTAT-om-Faaborg-Museum-SV-jan-2019.pdf> Skrevet til: Erik Brandt Dam m.fl.: 'Udviklingsplan for Faaborg Museum'. 2019 Se også: <https://www.bevardithus.dk/faaborg-museum/>
- x Vadstrup, Søren: *Analyse- og Værdisætnings-Metoden til historisk forankret og stedstilpasset nybyggeri, restaurering og transformation af bygninger, bebyggelser og byrum*. Kunstakademiets Arkitektskole 2017 Se: <https://www.bevardithus.dk/wp-content/uploads/O3-Analyse-og-V%C3%A6rdis%C3%A6tnings-Metoden-generelt-januar-2017.pdf>

Pantheon i Rom er ikke en af byens 11 'spolia-kirker', selv om det romerske rundtempel fra før Kristi fødsel, i lange tider har været en kristen kirke. Men den er stort set ikke bygget om i den forbindelse.